

*Вітаю наш університет
з ювілеєм!*

*70 років тому наш університет був заснований,
щоб стати альма-матер для багатьох талановитих
людей, справжніх професіоналів своєї справи.*

*Нехай майбутні покоління студентів будуть
достойними своїх попередників, а КНТЕУ конкурує
з найкращими ВНЗ світу. Зі святом!*

З повагою, Тетяна Мельник

МЕЛЬНИК Тетяна,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
міжнародних економічних відносин КНТЕУ

УДК 339.9(477)

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено основні тенденції розвитку зовнішньоекономічного сектора України. Виявлено ключові проблеми, що гальмують зростання його ефективності. Визначено перспективні напрями подальшого розвитку зовнішньоторговельного сектора та економіки України загалом.

Ключові слова: зовнішньоекономічний сектор, зовнішня торгівля, економічне зростання, імпортозалежність, експортоорієнтованість.

Мельник Т. Внешнеэкономический сектор Украины: реалии и перспективы. Исследованы основные тенденции развития внешнеэкономического сектора Украины. Выявлены ключевые проблемы, тормозящие рост его эффективности. Определены перспективные направления дальнейшего развития внешнеторгового сектора и экономики Украины в целом.

Ключевые слова: внешнеэкономический сектор, внешняя торговля, экономический рост, импортозависимость, экспортоориентированность.

Постановка проблеми. На сьогодні економічний розвиток України гальмується потрійними боргами: за зовнішніми запозиченнями, дефіцитом бюджету та тривалим від'ємним сальдо торговельного балансу. Якщо два перших час від часу погашаються за допомогою перемовин з кредиторами та зусиллями уряду країни, то перевищення імпорту над експортом має перманентний характер. Випередження

© Мельник Т., 2016

протягом тривалого часу темпів зростання імпорту над темпами зміни експорту за умов старіння виробничого апарата та відсутності реформування економіки призвело до втрати можливостей подальшого економічного зростання на існуючій технологічній базі. Серйозним фактором, який ще більше загострив ситуацію у вітчизняній економіці, стали агресивні дії Російської Федерації. Як наслідок, у 2015 р. ВВП України зменшився на 10 % порівняно з 2014 р., рівень безробіття досяг 9.5 %, інфляції – 148.7 %, зменшення реальних доходів населення становило 27.7 %, падіння експорту – 30.9 %, імпорту – 27.6 %, а девальвація гривні за 2015 р. досягла майже 83.7 %. Виникає необхідність у дослідженні основних тенденцій розвитку зовнішньоторговельного сектора України, зокрема, в результаті підписання економічної частини Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі з Європейським Союзом, а також пошук можливостей розвитку економіки в умовах окупації частини територій Донецької та Луганської областей, що забезпечували до початку воєнного конфлікту майже 25.2 % сукупного експорту та формували 15 % ВВП України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у вирішення проблем зовнішньоекономічного сектора є напрацювання представників вітчизняної та зарубіжної економічної школи, а саме: В. Гейця, І. Крючкової, А. Мазаракі, М. Скрипниченка, Л. Стрижкової, В. Точиліна, Л. Шинкарук [2–8]. Однак потребують подальшого дослідження питання щодо перспектив зовнішньоекономічного сектора України.

Метою статті є оцінка реалій та формулювання перспектив зовнішньоекономічного сектора України.

Матеріали та методи. Базою статистичної інформації слугували дані Державної служби статистики, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Євростату, Європейської бізнес-асоціації. Використано широкий спектр загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння; статистичного та структурного аналізу тощо.

Результати дослідження. Нинішня модель взаємодії вітчизняної економіки зі світовим ринком не відповідає ані її потенційним можливостям, ані довгостроковим економічним інтересам. Ключовою проблемою зовнішнього сектора української економіки є диспропорційний нерациональний розподіл ресурсів, спрямованих на короткострокове одержання доходу, і, як наслідок, неефективна міжнародна спеціалізація, що сформувала небезпечну залежність національної економіки від кон'юнктури світових товарних і фінансових ринків, спричинивши високий рівень вразливості для макроекономічної стабільності [8, с.165].

З позицій ефективності макроекономічної політики низка основних показників економічного й соціального розвитку України визначають її місце у світовому господарстві та здатність конкурувати на світових ринках (табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток економіки України, 2000–2015 рр. *

Показник	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП реальний, % до попереднього року	5.9	2.7	7.3	7.9	2.3	-15.1	4.1	5.2	0.2	-4.6	-7.5	-10.0
Промислове виробництво, % до попереднього року	13.2	3.1	6.2	10.2	-3.1	-21.9	11.2	8.0	-0.5	-4.3	-10.7	-13.4
Валова продукція сільського госпо- дарства, % до попереднього року	9.8	0.1	2.5	-6.5	17.1	-1.8	-1.5	19.9	-4.5	13.3	2.8	-4.8
Інфляція, до грудня попереднього року	20.8	9.5	14.1	23.3	23	14.3	9.1	4.6	-0.2	0.5	24.9	48.7
Інвестиції в основний капітал, % до попереднього року	14.4	1.9	19	29.8	-2.6	-41.5	-0.6	22.4	7.5	0.3	-15.7	-19.9
Бюджетне фінансування НДДКР, % до ВВП	0.41	0.34	0.37	0.39	0.41	0.37	0.34	0.29	0.33	0.33	0.44	0.18
Реальні наявні доходи населення, % до попереднього року	4.1	23.9	11.8	14.8	7.6	-8.5	17.1	8.0	16	4	-3.0	-27.7
Рівень безробіття офіційний, %	4.1	3.1	2.7	2.3	3	1.9	2.2	2.5	2.3	2.4	2.4	2.7
Рівень безробіття за методикою МОП, %	11.6	7.2	6.8	6.4	6.4	8.8	8.1	7.9	7.5	7.2	9.3	9.5
Баланс зведеного бюджету, % до ВВП	0.6	-1.8	-0.7	-1.1	-1.5	-4.1	-6	-1.8	-3.6	-4.4	-4.0	-3.2
Державний та гарантований державою борг, % до ВВП	45.2	18	14.8	12.3	13.7	32.2	39.8	35.8	36.6	40.2	53.3	79.4
Експорт товарів і послуг, % до попереднього року	25.8	4.8	12.1	28.5	35.8	-40.7	-30.7	-11.2	-7.4	-5.2	-27.6	-30.9
Імпорт товарів і послуг, % до попереднього року	17.8	24.6	24.6	34.6	41.1	-46.9	-26.8	-2.2	-0.8	-3.4	-26.5	-27.6
Сальдо торговельного балансу, % до ВВП	1.97	1.52	-2.67	-5.05	-7.54	-1.18	-2.22	-4.03	-5.12	-3.53	3.92	1.24

*Розраховано автором за [1; 9; 10].

Протягом 16-ти років (2000–2015 рр.) економічне зростання в Україні характеризувалося нестабільністю, суттєвим (у 3–6 разів порівняно з максимальним рівнем 2004 р.) зниженням реальних темпів у 2005 і 2008 рр., кризовим спадом у 2009 р. та наростаючим падінням ВВП, починаючи з 2013 р.

Найбільшим падінням відрізнялося промислове виробництво (22 % у 2009 р. та 13.4 % у 2015 р.), що зумовлено скороченням зовнішнього й внутрішнього попиту та інвестицій. Незважаючи на позитивну динаміку виробництва сільськогосподарської продукції протягом тривалого часу, в 2015 р. спостерігалось її зменшення.

Глибоке дохідно-майнове розшарування українського суспільства, що зумовило політичну нестабільність у 2004 р. та 2013–2014 рр., не тільки не подолано, а й розширилося, оскільки основні реформи 2015 р. негативно вплинули на значну частину суспільства, загрожуючи подальшим зростанням безробіття і падінням рівня життя населення. Так, безпрецедентний спад реальних доходів населення (27.7 % у 2015 р.) кореспондує з високим рівнем безробіття, яке за методологією МОП у 2015 р. становило 9.5 % економічно активного населення порівняно з 7.5 % у 2012 р.

Незважаючи на те що сальдо торговельного балансу в 2015 р. було додатним, цей показник досягнутий не збільшенням експортоорієнтованості національної економіки, а зміною пропорцій у зростанні експорту й імпорту, що не є реальним показником результативності зовнішньоторговельного сектора.

Необхідність покриття дефіциту бюджету поряд зі зниженням експортної виручки та скороченням надходження іноземних інвестицій в умовах воєнного конфлікту призвело до нарощування державного та гарантованого державою боргу, частка якого в 2015 р. досягла рекордних 83.1 % ВВП та в 6 разів перевищила аналогічний показник докризового 2008 р.

Отже, показники соціально-економічного розвитку України за зазначений період свідчать про недостатнє конкурентне середовище та слабкі можливості піднесення конкурентоспроможності без суттєвого інституціонального та структурного реформування.

Експорт України має переважно сировинний характер і складається з продукції перших технологічних переділів, причому частка сировинного експорту за останні 15 років зросла з 31.5 до 49.5 %, у т. ч. за рахунок сільськогосподарської сировини в 4.7 раза (табл. 2). Негативною тенденцією є зменшення частки товарів інвестиційного призначення у структурі експорту з 57.1 % у 2000 р. до 37.3 % у 2015 р., причому за останні 5 років відбулося падіння на майже 27.6 %. У географічній структурі експорту України на країни Митного союзу (Російська Федерація, Білорусь, Казахстан) у 2015 р. припадало 16.8 %, на країни ЄС – 32.1 % [1]. Звуженість географічної структури зовнішньої

торгівлі спричинена переважно сировинним характером експорту й невідповідністю характеру міжгалузевої торгівлі України та внутрішньогалузевої торгівлі розвинених країн з глибоко диверсифікованими потребами забезпечених споживачів.

Таблиця 2

Товарна структура вітчизняного експорту (% до підсумку)*

Товарна група	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Переважно сировинні товари, у т. ч.:	31.5	35.82	30.7	34.4	39.9	38.9	42	43.9	44.2	45.1	49.5
сільськогосподарська сировина	6.7	8.8	8.5	12.4	18.7	14.3	14.5	20.9	21.2	25.2	31.8
мінеральні продукти	9.6	13.7	8.7	10.5	9.8	13.1	15	11	11.8	11.3	8.1
продукція хімічної промисловості	12.3	10.4	10.2	9	7.7	8.1	9.3	8.9	9.2	6.8	6.7
деревина й вироби з неї (крім меблів)	2.9	2.89	3.3	2.5	3.7	3.4	3.2	3.1	2	1.8	2.9
Переважно товари інвестиційного призначення, у т. ч.:	57.1	54.5	59.4	54.73	49.6	51.5	49.7	46.8	45.1	41.9	37.3
чорні й кольорові метали та вироби	44.4	41	42.2	41.2	32.3	33.7	32.3	27.5	27.8	28.3	24.8
машини, устаткування, транспортні засоби, прилади	12.7	13.5	17.2	13.5	17.3	17.8	17.4	19.3	17.3	13.6	12.5
Переважно товари споживчого призначення, у т. ч.:	7.8	7.4	7.3	6.1	7.9	7	6.1	6.7	7.4	7.9	8.9
готові харчові продукти	2.8	3.8	4.2	3.8	5.3	5	4.3	5.1	5.6	5.7	6.5
шкіряна й хутряна сировина та вироби з неї	0.8	0.6	0.8	0.5	0.4	0.3	0.2	0.2	0.2	0.3	0.3
текстиль і вироби з нього, взуття	4.20	3	2.3	1.8	2.2	1.7	1.6	1.4	1.6	1.9	2.1
Інші товари	3.6	2.3	2.6	4.8	2.6	2.6	2.2	2.6	3.3	5.1	4.3

* Розраховано автором за [1].

У структурі товарного імпорту (табл. 3) спостерігається тенденція до зростання частки сільськогосподарської сировини (на 2.8 в. п.), продукції хімічної промисловості (на 9.4 в. п.). Частка імпорту машин,

транспортних засобів і устаткування в 2015 р. становила 22.6 %. При достатньо високій частці машин і устаткування проблем з технологічною модернізацією не може бути. Однак більше половини ввезених машин і устаткування становлять споживчі товари довготривалого користування – автомобілі, побутова електротехніка й електроніка, – і значно менше – продукція інвестиційного призначення. Це означає, що оновлення технологічного потенціалу здійснювалося здебільшого за допомогою вітчизняного устаткування, яке називати передовим дещо передчасно.

Таблиця 3

Товарна структура вітчизняного імпорту (% до підсумку) *

Товарна група	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Переважно сировинні товари, у т. ч.:	59.2	52.8	49.2	50.1	62.1	60.1	58.3	55.8	55.5	58	59.4
сільськогосподарська сировина	2.3	3.4	3.3	4.4	6.4	5.3	4.1	5.4	6.5	6.4	5.1
мінеральні продукти	43	32	28.4	29.7	34.5	34.8	36.4	32.5	29.1	29.5	31.2
продукція хімічної промисловості	11	14	14.4	13.3	17.6	16.7	15.1	15.4	16.9	19.2	20.4
деревина й вироби з неї (крім меблів)	2.9	3.4	3.1	2.7	3.6	3.3	2.7	2.5	3.0	2.9	2.7
Переважно товари інвестиційного призначення, у т. ч.:	22.2	34.8	41	39.8	26.4	27.8	31.2	32.6	31.7	27.5	27.9
чорні й кольорові метали та вироби	4.6	7.4	8.2	8.7	6.3	6.8	6.9	6.2	6.5	6.6	5.3
машини, устаткування, транспортні засоби, прилади	17.6	27.4	32.8	31.1	20.1	21	24.3	26.4	25.2	20.9	22.6
Переважно товари споживчого призначення, у т. ч.:	8.7	9	6.6	6.5	8.5	8.5	6.7	7.7	8.7	9.5	9.2
готові харчові продукти	3.8	4	3.4	3.1	4.5	4.1	3.7	3.5	4.2	4.8	4.3
шкіряна й хутряна сировина та вироби з неї	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.2	0.3	0.3	0.4	0.4
текстиль і вироби з нього, взуття	4.6	4.7	2.9	3.1	3.7	4.1	2.8	3.9	4.2	4.3	4.5
Інші товари	9.9	3.4	3.2	3.6	3	3.6	3.8	3.9	4.1	5	3.5

*Розраховано автором за [1].

У структурі використання імпорту в 2003–2013 рр. частка товарів проміжного споживання коливалася в середньому від 61.3 % до 69.8 %, що свідчить про суттєвий рівень залежності промисловості України від імпортних товарів, зокрема щодо паливно-енергетичних (табл. 4).

Таблиця 4

**Структура використання імпорту
в економіці України в 2003–2013 рр. ***

Рік	Проміжне споживання		Кінцеве споживання		Валове нагромадження		Усього млн грн
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	
2003	100715	68.3	24303	16.5	22507	15.3	147525
2004	129443	69.8	30218	16.3	25657	13.8	185318
2005	139386	62.3	44705	20	39464	17.7	223555
2006	169990	63.1	51695	19.2	47515	17.7	269200
2007	223217	61.3	63153	17.3	78003	21.4	364373
2008	325990	62.6	94578	18.2	100020	19.2	520588
2009	271425	61.9	92365	21	75043	17.1	438860
2010	395418	68.1	121662	20.9	63864	11	580944
2011	530879	67.3	148306	18.8	109716	13.9	788901
2012	533125	66.2	164735	20.5	108144	13.3	806004
2013	505675	65.0	191463	24.6	81005	10.4	778143

*Розраховано автором за [1].

Частина товарів для кінцевого споживання, де левову частку посідає продукція сектора домашніх господарств, за досліджуваний період зросла на 9.1 в. п., що є індикатором домінування імпорту в структурі кінцевого споживання. Натомість на 4.9 в. п. зменшилася частка імпорту у валовому нагромадженні, що є основою інноваційного розвитку та детермінантою модернізаційних зрушень в економіці України. Низька частка імпорту товарів у валовому нагромадженні на тлі неспроможності вітчизняної науки продукувати в достатньому обсязі розробки для виробництва інноваційно й технологічно новітніх товарів свідчить про консерватизм у промисловій політиці та задіяння у виробництві морально й технічно застарілого устаткування, що не відповідає вимогам НТП.

Результати розрахунку впливу імпорту на розвиток різних видів промислової діяльності на основі таблиць "витрати-випуск" виявили, що найвища імпортозалежність спостерігається у сфері добування сирової нафти та природного газу (81.3 % у 2013 р.), хімічній та нафтохімічній промисловості (78.3 %), текстильному виробництві (66.3 %), машинобудуванні (64.2 %) (табл. 5).

Таблиця 5

Показники імпортомісткості виробництва за видами діяльності, % *

Вид діяльності	Імпортозалежність виробництва		Частка імпорту			
			у проміжному споживанні		у валовому нагромадженні	
	2007	2013	2007	2013	2007	2013
<i>Сировинні та первинної обробки</i>						
Добування кам'яного та бурого вугілля	20.8	27.8	89.9	99.8	0	0
Добування сирової нафти та природного газу	65.3	81.3	74.1	93.1	22.5	1
Добування металевих руд, інших корисних копалин та розроблення кар'єрів; надання допоміжних послуг у сфері добувної промисловості	20.7	12	100	100	0	0
<i>Споживчоорієнтовані</i>						
Виробництво харчових продуктів; напоїв та тютюнових виробів	8.7	15	24.7	23.8	0	-0.4
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	52	66.3	33.7	15.1	-1.5	-3.6
<i>Матеріаловиробляючі</i>						
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	31.8	39.0	84.8	88.7	2.9	-0.3
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	55.2	78.3	75.7	95.7	3.4	1.1
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	13.6	24.5	95.6	89.2	0	0.6
Металургійне виробництво й виробництво готових металевих виробів	26.5	43.7	98.2	98	0.4	1.4
<i>Інвестиційно спрямовані</i>						
Машинобудування	46.0	64.2	30.3	30	60.2	48.9

*Розраховано автором за [1].

Високі значення експортоорієнтованості машинобудування й металургійної промисловості, хімічної та нафтохімічної промисловості на тлі високих показників частки імпорту в проміжному споживанні свідчать про істотну залежність експортного виробництва від імпортової сировини, напівфабрикатів, деталей і комплектуючих, що підтверджується отриманими результатами розрахунку частки імпорту в експорті за основними секторами економіки. Зниження частки імпорту у валовому нагромадженні майже удвічі в 2013 р. порівняно з 2007 р. свідчить про обмеження операцій з основним капіталом під час порушення макроекономічної стабільності в 2010–2013 рр., а від’ємне значення нагромадження в окремих галузях – про зниження запасів матеріальних оборотних коштів у виробництві.

Протягом останніх років у владних структурах і публікаціях багатьох економістів набули поширення ідеї щодо впровадження політики селективного імпортозаміщення в Україні з метою активізації розвитку внутрішнього виробництва та зменшення імпортозалежності економіки у ключових видах економічної діяльності. Однак проект Закону про державну цільову програму імпортозаміщення в 2014 р. так і не було підтримано. Через події останніх років і переміщення акцентів у структурі видатків бюджету на оборону й захист територіальної цілісності питання про перспективи використання політики імпортозаміщення тимчасово здаються примарними з огляду на:

по-перше, залежність промисловості від проміжного імпорту, вартість якого зросла майже втричі в результаті девальвації національної грошової одиниці;

по-друге, зношеність основних засобів у 2014 р. становила 83.5 % [1], що вказує на екстенсивний тип господарювання з використанням існуючих виробничих потужностей, які за рівнем технологічності є вкрай застарілими, а відтак, продукція, вироблена у такий спосіб, не може бути конкурентоспроможною на зовнішніх ринках як за ціною, так і за рівнем технологічності;

по-третьє, ефективний розвиток промислового виробництва можливий у результаті належного рівня інвестування з метою модернізації виробничого апарата для поліпшення якісних характеристик продуктованих у країні промислових виробів, однак поточні процеси, що відбуваються в Україні, суттєво підірвали довіру інвесторів, у результаті чого обсяги прямих іноземних інвестицій протягом 2013–2015 рр. скоротились на 25 % [1].

Суттєве зменшення обсягів іноземних інвестицій у 2013–2015 рр. – це наслідок:

- несвоєчасного підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що спричинило зниження показника привабливості інвестиційного клімату України до 2.57 з можливих 5 балів за підсумками 4 кварталу 2015 р. [11];

- слабкої дієвості законодавства щодо гарантування захисту прав інвесторів і акціонерів. Саме тому в рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності 2015–2016 рр. за показником захисту прав власності Україна посідає 143 місце серед 148 країн;

- значного рівня податкового навантаження: в 2014 р. урядом підвищено ставки деяких податків і зборів, переглянуто чинні податкові пільги, що обмежують можливості формування інвестиційних ресурсів;

- нерозвиненості інфраструктурного забезпечення внутрішнього ринку, якому притаманна монополізація важливих секторів і тінізація торгівлі;

- обмеження щодо валютного регулювання, через які неможливо здійснити репатріацію інвестованих коштів і отриманого інвестиційного доходу.

Основними країнами-інвесторами є: Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Велика Британія, Австрія (табл. 6).

Таблиця 6

Географічна структура прямих іноземних інвестицій в економіці України станом на 01.01.2016 *

Країна	Обсяги прямих інвестицій, млн дол. США	% до підсумку
Усього в Україну	43371.4	100
Із країн ЄС-28, у т. ч.:	33042.3	76.18
Кіпр	11744.9	35.6
Німеччина	5610.7	17
Нідерланди	5414.3	16.4
Австрія	2402.4	7.3
Велика Британія	1852.5	5.6
Франція	1528.1	4.6
Інші країни ЄС	4489.4	13.6
<i>Довідково</i>		
Російська Федерація	3392.1	7.8
Усього з України	6210	100
У країни ЄС-28, у т. ч.:	6006	96.71
Кіпр	5817.6	96.7
Латвія	69.8	1.3
Польща	50.1	0.9
Інші країни ЄС	68.5	1.1
<i>Довідково</i>		
Російська Федерація	122.8	2
Віргінські острови	51.3	0.8

*Розраховано автором за [1].

Кіпр – найбільший інвестор в українську економіку, частка інвестицій якого у загальній структурі порівняно з іншими країнами більша в 3–5 разів і зростає з кожним роком. Таке інвестування не

є випадковістю, адже Кіпр раніше був класичною офшорною зоною, а зараз має найнижчу ставку податку на прибуток у Європі (10 %) та нульову ставку податку на будь-які пасивні доходи. Отже, інвестиції з Кіпру є псевдоінвестиціями, оскільки це кошти, виведені вітчизняними бізнесменами, а потім повернуті в Україну як іноземні інвестиції з метою зниження податкового навантаження. Схожа ситуація з інвестиціями з Нідерландів, Австрії та Великої Британії – основна частина надходжень – кошти, що спрямовуються з компаній, які входять до українських фінансово-промислових груп, але зареєстровані в зазначених європейських країнах з метою оптимізації податкового навантаження.

Лідером із залучення ПІІ з України серед європейських країн є Кіпр – завдяки сприятливим умовам оподаткування прибутків. Проте такі інвестиції не є продуктивними і вказують на відтік капіталу з вітчизняної економіки.

Прямі іноземні інвестиції з країн ЄС до України посідають незначну частку в їх загальному обсязі ПІІ, в основному до 0.07 %, що свідчить про їх непривабливість для європейських інвесторів (табл. 7). Винятком є лише 2012 р., в якому до України надійшло майже 0.3 % загальнорічних інвестицій із країн – членів ЄС, що пов'язано з проведенням в Україні Євро-2012, до якого будувалася велика кількість інфраструктурних об'єктів, а також зі спрощенням інституціональної складової залучення ПІІ.

Таблиця 7

Географічна структура прямих іноземних інвестицій ЄС-28*

Рік	ПІІ з країн ЄС			ПІІ до країн ЄС		
	усього, млн євро	в Україну, млн євро	частка, %	усього, млн євро	з України, млн євро	частка, %
2004	142 278	3	0.002	58 286	1 380	2.37
2009	329 724	116	0.035	274 578	3 453	1.26
2010	303 356	555	0.183	224 494	4 893	2.18
2011	470 121	-138	-0.029	424 723	5 177	1.22
2012	317 419	938	0.296	309 762	6 536	2.11
2013	477 510	316	0.066	523 020	3 389	0.65
2014	–	84	–	–	310	–

*Розраховано автором за [12].

Щодо прямих іноземних інвестицій, які залучаються країнами ЄС, то тут частка України становить майже 2 % з різкими перепадами. Найменший показник зафіксовано в 2013 р., що можна пояснити черговою хвилею глобальної фінансово-економічної кризи, яка після покращення 2012 р. мала особливо важкі наслідки. Також різке зниження обсягів прямих зарубіжних інвестицій є наслідком невідпущення Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом.

Необхідно спрямовувати реальні інвестиції в сектори, які потенційно є перспективними для упровадження політики імпортозаміщення, зокрема харчову й легку промисловості та машинобудування. Реалізація програми селективного імпортозаміщення тісно пов'язана з потребою зміни рівня тарифного захисту, а саме: усунення будь-яких митно-тарифних заходів для продукції проміжного споживання, інноваційної продукції та технологій для імпортозамінного виробництва. Необхідна активізація діяльності з підтримки експорту для подальшого виходу імпортозамінної продукції на зовнішні ринки, що може бути активізовано через діяльність спеціального агентства.

Транснаціоналізація значно розширила можливості бізнесу в транскордонному переміщенні ресурсів. Обсяг накопичених зарубіжних активів провідних нефінансових ТНК світу можна порівняти з величиною валового національного доходу (ВНД) середніх за розміром країн, тоді як сукупні активи провідних фінансових ТНК – з ВНД більшості країн Великої двадцятки (*G20*) (табл. 8, 9). За таких обставин ресурсів державного макроекономічного регулювання стає недостатньо для погашення коливань, спричинених зміною бізнес-настроїв провідних ТНК. Головним чином, це стосується високоліквідних активів фінансових ТНК, що спричинене не лише обсягом їх активів, а й характером їх операцій.

Таблиця 8

Активи провідних ТНК світу, млрд дол. США *

ТНК	Зарубіжні /сукупні активи	Дохід за 2013 р.
Нефінансові		
<i>GeneralElectricCo.</i> , США	338.1 / 685.3	148.59
<i>RoyalDutchShell plc</i> , Велика Британія	307.9 / 360.3	273
<i>BP plc</i> , Велика Британія	270.2 / 300.2	223
<i>ToyotaMotorCorp.</i> , Японія	233.2 / 376.8	227
<i>Total SA</i> , Франція	214.5 / 227.1	195.2
<i>ExxonMobil Corp.</i> , США	214.3 / 333.8	268
<i>VodafoneGroup plc</i> , Велика Британія	199 / 217	61
<i>GDF Suez</i> , Франція	175.1 / 271.6	118.6
<i>ChevronCorp.</i> , США	158.9 / 233	220.2
<i>Volkswagen Group</i> , Німеччина	158 / 409.3	221.6
Фінансові		
<i>HSDC Holdings</i> , Велика Британія	2692.5**	104.9
<i>DeutscheBank</i> , Німеччина	2653.1**	55
<i>BNP Paribas</i> , Франція	2514.6**	126.2
<i>Mitsubishi UFS FinancialGroup</i> , Японія	2494.1**	59
<i>CreditAgricole SA</i> , Франція	2429**	51.5
<i>Barklays PLC</i> , Велика Британія	2422.5**	55.7
<i>JP MorganChase&Co.</i> , США	2359.1**	108.2
<i>BankofAmericaCorp.</i> , США	2210**	100.1
<i>CitigroupInc.</i> , США	1864.7**	90.7
<i>SocieteGenerale</i> , Франція	1648.9**	107.8

* Розраховано автором за [13].

**Сукупний актив фінансової ТНК.

Таблиця 9

Валовий національний дохід окремих держав, млрд дол. США*

Держава	ВНД, 2013 р.	Обсяги залучених ПШ, 2014 р.
Франція	2749.1	15.2
Велика Британія	2448.8	72.2
Бразилія	2311.1	62.5
Італія	2067.2	11.5
Індія	1913.2	34.4
Російська Федерація	1822.7	21
Туреччина	801.1	12.1
Швейцарія	647.5	21.9
Польща	488	13.9
Україна	159.6	0.4

У результаті посилення вимог до банків, які висуває НБУ, та прийняття постанови НБУ "Про збільшення капіталу банків України" № 58 від 04.02.2016 [14] з 2014 р. спостерігається поступове скорочення кількості діючих банків – з 180-ти в 2014 р. до 116 одиниць на 1 лютого 2016 р. (табл. 10). Однак, слід відмітити, що 41 з них мають іноземний капітал, у т. ч. 17 з 100 %-вим іноземним капіталом. Девальвація гривні, численні банкрутства й невпевненість населення у надійності вітчизняних банків за останні роки призвели не лише до відпливу вкладів із системи, а й до перерозподілу депозитів у банківській системі на користь фінансових установ з європейськими власниками.

Таблиця 10

Кількість банків в Україні в 2008–2016 рр.*

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016**
Кількість діючих банків, з них:	175	184	182	176	176	176***	180***	163***	116***
з іноземним капіталом, у т. ч.	47	53	51	55	53	53	49	51	41
зі 100 % іноземним капіталом	17	17	18	20	22	22	19	19	17
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	35	36.7	35.8	40.6	41.9	39.5	34.0	32.5	42.8

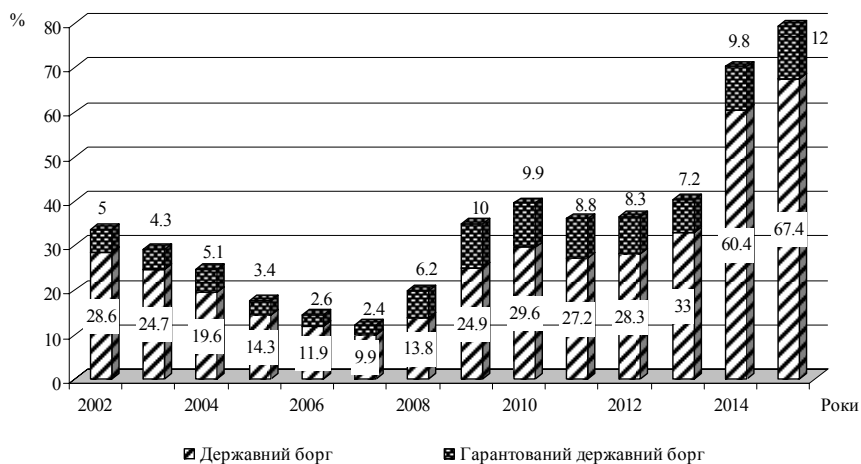
*Розраховано автором за [10].

**З них 1 банк має ліцензію санаційного банку.

***Станом на 01.02.2016.

Рейтинг іноземних банків в Україні очолили глобальні фінансові холдинги, до складу яких входять шведський СЕБ Корпоративний Банк (*SEB Group*), німецький Дойче Банк ДБУ (*Deutsche Bank*), французькі Креді Агріколь Банк (*CreditAgricoleGroup*) та Укрсиббанк (*BNP Paribas*), а також американський Сітібанк (*Citigroup*).

Низькі темпи упровадження реформ на тлі підриву суверенітету країни призвели до необхідності запозичення коштів у МВФ, ЄС та ін., що спричинило надвисокий рівень заборгованості, яка в 2015 р. становила 79.4 % до ВВП, у т. ч. 12 % – державний борг і 67.4 % – гарантований державою борг (рисунок).

Державний та гарантований державою борг України в 2002–2015 рр., % до ВВП*

*Розраховано автором за [11].

У разі подальшої лібералізації торгівлі її наслідки реалізовуватимуться за сценарієм посилення дисбалансу потоків експорту й імпорту. Останній збільшуватиметься порівняно з експортом, що потребуватиме зростання витрат на покриття від’ємного сальдо.

Проведене дослідження тенденцій розвитку зовнішньоекономічного сектора виявило такі основні проблеми:

по-перше, перевищення обсягів імпорту над валовим випуском, яке за рівнем конкурентоспроможності поступається імпортним аналогам за ціною та якістю, а відтак, відбувається витіснення вітчизняних товаровиробників із внутрішнього ринку України;

по-друге, зростаюча залежність промисловості України від імпортних комплектуючих, матеріалів і сировини, зокрема, в таких видах діяльності, як видобування енергетичних матеріалів, легка промисловість, машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість. У 2013 р. третина товарів для проміжного споживання постачалася на ринок із інших країн, що на фоні низького рівня вертикальної спеціалізації та фрагментації виробництва вказує на нерозвиненість і незалученість промисловості України до міжнародних інтегрованих структур;

по-третє, зменшення частки імпорту у валовому нагромадженні до 10.4 % у 2013 р., що вказує на скорочення поставок новітнього та прогресивного устаткування й обладнання з-за кордону та оновлення технологічного потенціалу за допомогою в основному вітчизняного устаткування, яке не є передовим;

по-четверте, домінування у структурі експорту сировинних товарів з низькою доданою вартістю, ціна на які суттєво залежить від кон'юнктури світових ринків і характеризується високим рівнем волатильності;

по-п'яте, за період реформування економіки України не відбулося необхідного оновлення та перебудови основних галузей – ключових експортерів, а ступінь зносу основних засобів у добувній промисловості в 2014 р. становив 57.1 %, переробній – 50.1 %, а в цілому по економіці – 83.5 %;

по-шосте, прямі іноземні інвестиції в Україну протягом 2013–2015 рр. суттєво знизилися (25 %), однак Кіпр продовжує залишатись основним інвестором в економіку України, що вказує на непродуктивність інвестицій і відтік капіталу з вітчизняної економіки;

по-сьоме, зменшення інвестицій зумовлено, насамперед, ускладненням підписання наприкінці 2013 р. Угоди про асоціацію з ЄС, слабкою дієвістю законодавства щодо гарантування захисту прав інвесторів і акціонерів, значним рівнем податкового навантаження, неефективністю внутрішнього ринку, якому притаманна монополізація важливих секторів, нерозвиненість інфраструктури та тінізація торгівлі; обмеженістю щодо валютного регулювання тощо;

по-восьме, фінансова криза, нераціональна політика формування зовнішніх боргових зобов'язань зумовили значне зростання обсягу зовнішньої заборгованості та посилення навантаження боргових виплат на державний бюджет України й призвели до зростання державного та гарантованого державою боргу до 87.4 % рівня ВВП.

Євроінтеграційний вектор України, створення всеохоплюючої зони вільної торгівлі суттєво спростять доступ європейських товарів на внутрішній ринок і мінімізують інструменти тарифного захисту, а відтак, дієвим фактором протистояння іноземній конкуренції може стати підвищення конкурентоспроможності власного виробництва, спрямованого на задоволення внутрішнього попиту.

Висновки. Подальший розвиток економіки України може відбуватися за одним з трьох сценаріїв.

За *першим* – тотальна транснаціоналізація економіки України спричинить домінування глобальних корпорацій у ключових сферах, що, з одного боку, надасть можливість створити робочі місця і сприятиме зростанню обсягів іноземного інвестування, з іншого – призведе до втрати можливості контролю за національними ресурсами.

За другим – розвиток економіки супроводжуватиметься посиленням деструктивних процесів, зокрема, в основних експортоорієнтованих видах економічної діяльності шляхом подальшого використання існуючих виробничих потужностей без їх модернізаційної перебудови, що на фоні технологічного прориву розвинених країн призведе до тотально низького рівня конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках і зведення до мінімуму експортного потенціалу. Ця проблема особливо загострюється у разі тривалої багаторічної окупації східних регіонів, які забезпечували вагомий внесок у структуру експорту.

Згідно з *третім* (оптимістичним) сценарієм, підписання Угоди про асоціацію, попри дискусію її прихильників і критиків, все ж таки є кращим з наявних векторів економічного розвитку. Незважаючи на труднощі в імплементації низки обов'язкових положень для виходу українських експортерів на європейські ринки, європейська модель регулювання міжнародної торгівлі, у т. ч. у сфері технічного регулювання, стандартизації, сертифікації, метрології, є визнаною в світі та оціненою як одну з найбільш досконалих. А відтак, реформування економіки й досягнення поставлених цілей у сфері зовнішньоекономічної діяльності перед ЄС є єдиним доступним варіантом з огляду на закриття російських ринків у зв'язку з припиненням дії Угоди про зону вільної торгівлі між Україною і Російською Федерацією з 1 січня 2016 р. і заборону експорту сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства.

Щоб не допустити в Україні так званого "Плану Моргентау", що полягатиме в розчленуванні України, переході важливих промислових регіонів під міжнародний контроль, ліквідації важкої промисловості, демілітаризації та перетворенні в аграрну країну, Україні необхідний план економічної допомоги та відновлення економіки, відомий як "План Маршалла". Однак для цього потрібно в 2016 р. продемонструвати ефективність використання ресурсів, які надаються міжнародною спільнотою, що може стати однією з точок економічного зростання. Стійкі реформи є необхідною умовою для надання фінансових трансфертів на перебудову економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Геєць В. М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний аспект) / В. М. Геєць // Фінанси України. — 2011. — № 3. — С. 3–18.
3. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / за ред. І. В. Крючкової. — К. : Основа, 2007. — 488 с.
4. Мазаракі А. А. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник // Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2012. — № 6. — С. 5–16.

5. *Фактори* макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку : кол. монографія / за ред. М. І. Скрипниченко ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К., 2012. — 720 с.
6. *Стрижкова Л.* О ловушке импортопотребления / Л. Стрижкова, Л. Тишина // *Экономист*. — 2012. — № 5. — С. 18–30.
7. *Ринки* реального сектору економіки України: структурно-інституціональний аналіз / [В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт та ін.] ; за ред. В. О. Точиліна ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2009. — 640 с.
8. *Структурні* зміни та економічний розвиток України / [В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артёмова та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарука. — НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2011. — 696 с.
9. *Міністерство* фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
10. *Національний* банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://nbu.gov.ua>.
11. *European Business Association* [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.eba.com.ua/uk/information-support/eba-news/important/item/33277-2015-12-28-1013/33277-2015-12-28-1013>.
12. *Евростат* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
13. *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)* [Electronic resource]. — Way of access : <http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>.
14. Постанова Національного Банку України від 04.02.2016 № 58 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0058500-16>.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2016.

Melnyk T. Foreign economic sector of Ukraine: realities and prospects.

Background. *The proposed article is devoted to the relevant issue of improving the efficiency of foreign economic sector in Ukraine. Consideration of the problem is based on the analysis of foreign trade, foreign investment and foreign debt.*

Review of the latest researches *indicates that scientists conduct discussions concerning the perspectives of foreign sector development in Ukraine. However, there is a need to explore the realities and prospects of foreign economic sector.*

The aim *of the article is assessment of the realities and formation of the prospects of foreign sector of Ukraine.*

Materials and methods. *Theoretical and methodological basis for study were works of domestic and foreign scientists in the field of economic theory and international trade. Data of the State Statistics Service, National Bank of Ukraine, European Business Association and others served as the statistical information base. The work uses a wide range of general and specialized methods including: methods of analysis, synthesis, synthesis and comparison; historical, statistical and structural analysis and more.*

Results. *The main trends of foreign sector of Ukraine have been researched. The key problems hindering its efficiency increase have been discovered, among which are the disproportionate distribution of resources, ineffective international specialization, limited geographical structure of foreign trade, dominance of imports in final consumption, export production dependence on imported raw materials, reduced foreign investment. Perspective directions of further development of Ukraine's foreign trade sector and its economy in general are proposed.*

Conclusion. Further development of Ukraine's economy can occur in the following scenarios: total transnationalization of economy of Ukraine will lead to the dominance of global corporations in key areas on the one hand, provide the ability to create jobs and contribute to the growth of foreign investment and the loss of the possibility of control over national resources on the other. Under the second scenario, the economy development will be accompanied by the strengthening of the destructive processes, in particular in key export-oriented economic activities through further use of existing production capacities without their modernization adjustment. According to the third (optimistic) scenario, the Association Agreement despite the existence of its supporters and critics still is the best of the available vectors of economic development.

Keywords: foreign sector, foreign trade, economic growth, import dependence, export orientation.

REFERENCES

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Gejec' V. M. Postkryzovi perspektyvy ta problemy rozvytku ekonomik Ukrainy j Rosii' (makroekonomichnyj aspekt) / V. M. Gejec' // Finansy Ukrainy. — 2011. — № 3. — S. 3–18.
3. Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy: stan i perspektyvy pidvyshhennja / za red. I. V. Krjuchkovi'. — K. : Osnova, 2007. — 488 s.
4. Mazaraki A. A. Import ta perspektyvy importozamishhennja v Ukraini / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2012. — № 6. — S. 5–16.
5. Faktory makroekonomichnoi' nestabil'nosti v systemi modelej ekonomichnogo rozvytku : kol. monografija / za red. M. I. Skrypnichenko ; In-t ekonomiky ta prognozuvannja NAN Ukrainy. — K., 2012. — 720 s.
6. Strizhkova L. O lovushke importopotreblenija / L. Strizhkova, L. Tishina // Jekonomist. — 2012. — № 5. — S. 18–30.
7. Rynky real'nogo sektoru ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytucional'nyj analiz / [V. O. Tochylin, T. O. Ostashko, O. V. Pustovojt ta in.] ; za red. V. O. Tochylina ; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prognozuv. — K., 2009. — 640 s.
8. Strukturni zminy ta ekonomichnyj rozvytok Ukrainy / [V. M. Gejec', L. V. Shynkaruk, T. I. Art'omova ta in.] ; za red. L. V. Shynkaruka. — NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prognozuv. — K., 2011. — 696 s.
9. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.minfin.gov.ua>.
10. Nacional'nyj bank Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://nbu.gov.ua>.
11. European Business Association [Electronic resource]. — Way of access : <http://www.eba.com.ua/uk/information-support/eba-news/important/item/33277-2015-12-28-1013/33277-2015-12-28-1013>
12. Evrostat [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
13. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) [Electronic resource]. — Way of access : <http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>.
14. Postanova Nacional'nogo Banku Ukrainy vid 04.02.2016 № 58 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0058500-16>.